

антирелігійної пропаганди”, в якому наголошувалося на необхідності розширення ідейної боротьби з релігійним світоглядом: “У теперішній момент церква і різні релігійні секти служать прикриттям для антирадянської роботи”. Припинився ввіз літератури з-за кордону, завмерли всі друковані видання. Жоден протестантський чи взагалі релігійний журнал не побачив світу в 1929 р., конфесійна література стала практично нелегальною.

За свідченням адвентистів, коли в 20-і роки вільно видавалася релігійна література, багато хто думав, що так буде завжди. Тому лише деякі адвентисти підписувались на періодичну літературу, регулярно отримували і охайно підшивали її. Згодом, коли видавництво було зачинено і розпочалися сталінські репресії, старі підшивки журналів “Голос истины” і “Благовестник” передавались з рук в руки, “зачитувались майже до дірок”.

Постанова уряду РСФРР від 8 квітня 1929 р. “Про релігійні об’єднання” та відповідна редакція ст.4 Конституції УСРР (травень 1929 р.) остаточно заборонили релігійну пропаганду та місіонерство в країні Рад. З того часу офіційні періодичні видання адвентистів сьомого дня припинились на шістдесят років.

### Джерела та література

1. Парасей А.Ф., Жукалюк Н.А. Бедная, бросаемая бурей. – К., 1997.
2. Вельмін В. Сектанти і молодь. – Харків, 1930.
3. Постанови Першого Всеукраїнського з’їзду спілок безвірників. – Харків, 1928.
4. Благая весть. Орган Всесоюзного совета Церкви адвентистов сьомого дня.
5. Кто такие сектанти? / Под ред. К. Шперлинга. – Одесса, 1930.
6. Безвірник. Орган Центральної ради Спілки войовничих безвірників України.
7. Іванівський А. Сектанство і боротьба з ним. – Харків, 1930.
8. Комуніст. Орган ЦК КП(б)У.
9. Белов А.В. Адвентизм. – М., 1968.
10. Благовестник. Видання Всеукраїнського об’єднання Адвентистів сьомого дня.
11. Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні. – К., 1996.
12. Горський В.Л. Адвентизм: історія і сучасність. – К., 1987.
13. Ярославский Е.М. Как вести антирелигиозную пропаганду // Деятели Октября о религии и церкви. – М., 1968.
14. Єленський В.Є. Сучасний протестантизм: динаміка, процеси, тенденції. – К., 1989.

### SUMMARY

Through the analysis of the Blagovestnik, an Adventist journal, published in 1926-1928s, the author tries to show socio-political processes in Ukraine. Characteristic features of the journal’s founders as well as of its articles’ content, which were raising the most important theological questions, are given. The author traces back the tendencies of the development of the religious institutions and relations between state and church.

**Т.В. Грушова**

### УКРАЇНСЬКИЙ П’ЯТИДЕСЯТНИЦЬКИЙ РУХ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

П’ятидесятництво з’явилося в Україні в 20-х роках ХХ ст. Цей релігійний рух з часу появи не був єдиною течією, а складався з кількох напрямків. Проповідь нового віровчення знайшла благодатний ґрунт в українському релігійному середовищі, що було зумовлено наявністю протестантської традиції в Україні. З 1930-х років п’ятидесятницькі громади майже припинили легальне існування в СРСР. Провідні діячі

були заарештовані, а більша частина рядових віруючих, відмовившись від участі в радянському атеїстичному експерименті, продовжила своє існування, проводячи молитовні збори в явочному порядку.

Під час Другої світової війни ситуація в релігійному середовищі змінюється. На окупованій території німецька влада не чинить перешкод щодо відправлення релігійних потреб сектантами, які в цей час вийшли з підпілля та поновили проповідь Євангелія. На активну діяльність був отриманий дозвіл окупаційної влади, яка мала щодо сектантів й православних свої плани та використовувала церковну проблему для посилення ідеологічного впливу на віруючих СРСР [1.-С.13]. Показовою з цього приводу є діяльність п'ятидесятників воронаєвського напрямку (Християни євангельської віри (ХЄВ)), які за воєнних років активізували свою діяльність та збільшили кількість прихильників.

Окупаційна німецька влада дала дозвіл п'ятидесятникам на створення власного єпископату. Цей крок був розцінений воронаєвцями як можливість вийти з підпілля та поновити свою діяльність. У 1942 р. з м. Одеси до м. Дніпропетровська був перенесений Всеукраїнський Центр п'ятидесятників-воронаєвців. Дніпропетровська область була поділена на чотири єпископства з місцезнаходженням єпископів у основних промислових центрах: у Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Кривому Розі, П'ятихатках [2.-Ф.Р-1.-Оп.24.-Спр.4494.-Арк.262]. У тому ж році Всеукраїнську раду ХЄВ було перейменовано в “єпископальну церкву ХЄВ”, і створено керівний орган – “єпископальна колегія церкви ХЄВ”, який розташовувався у П'ятихатках (очолив Понурко) [3.-С.24]. Всього за період німецької окупації у Дніпропетровській області діяло 37 громад п'ятидесятників із загальною кількістю віруючих до 2 тис. чоловік. За неповними даними, на 1945 р. в області залишилося 17 діючих громад, 14 з яких функціонували з 1941-1942 рр. [4.-Ф.Р-6463.-Оп.1.-Спр.18.-Арк.6-8].

Для поживлення діяльності та вироблення програми подальших дій єпископат воронаєвців організовує зібрання восени 1942 р. у м. Олександрії Кіровоградської області, П'ятихатках та Дніпродзержинську Дніпропетровської області. Приймаються рішення “про організацію духовно повчальних і виховних співбесід”, “про дитячі недільні школи”, “про гуртки християнської молоді”, “організацію сестринських гуртків” [5.-С.10-13].

У цей час громади ХЄВ відроджують свою діяльність і в інших областях. Поживляється діяльність у колишньому центрі воронаєвців м. Одесі [6.-Ф.Р-4648.-Оп.2.-Спр.1.-Арк.7]. Активізували діяльність воронаєвці і на Донбасі, а саме: у Сталіно, Жданові, Краснодарі, Волновасі, Горлівці та ін. містах. Знову активізують місійну діяльність громади ХЄВ у Західній Україні [7.-С.13]. Взагалі за роки німецької окупації воронаєвці розповсюджують свій вплив майже на всю територію України. Якщо в 1942 р. в УРСР діяло близько 200 громад цього напрямку (близько 5 тис. віруючих), то протягом 1943 р. було створено ще 152 громади, які об'єднували 6,6 тис. віруючих [3.-С.25].

Протестантські лідери використали дозвіл окупантів на легальне існування в Україні. В їх середовищі навіть поширюють думки про намагання окупаційної влади об'єднати віруючих баптистів, євангелістів та адвентистів в єдину Христову Церкву [2.-Ф.Р-1.-Оп.23.-Спр.90.-Арк.4]. Але щодо віруючих німецька влада мала свої плани. Значне місце у цих планах відводилося Західній Україні, де було взято курс на підтримку уніатської церкви, в той же час зростання її могутності штучно стримувалося за допомогою численних сект [8.-С.42]. При протестантському об'єднанні “Світло на Сході”, що діяло в умовах “рейху” офіційно, була створена біблійна школа (навчалися баптисти, п'ятидесятники, євангельські християни) [9.-С.43-44]. У Рівненській області

був створений п'ятидесятницький місіонерський центр (очолив В. Гусарук). Пізніше цей центр радянські слідчі органи звинуватили в зв'язку з "українськими буржуазними націоналістами" [2.-Ф.Р-1.-Оп.24.-Спр.4927.-Арк.195].

У цілому в Україні за військових часів активізували свою діяльність майже всі п'ятидесятницькі напрямки, в тому числі: мурашківці, суботствуючі п'ятидесятники, сіоністи, євангельські християни в дусі апостольському, громади Християн віри євангельської та Християн євангельської віри. Наприклад, завдяки місіонерській роботі лідерів руху Євангельських християн п'ятидесятників-сіоністів (ЄХПС), які також поновили свою діяльність у період Другої світової війни й у перші післявоєнні роки, їх віровчення поширюється на інші території СРСР. Групи ЄХПС з'являються в Кам'янець-Подільській, Харківській, Запорізькій, Луганській та інших областях України, а також Ставропольському, Краснодарському краях, Смоленській, Тульській, Московській областях, а також у Сибірі і Казахстані, Молдові і Білорусії [9.-С.51; 10.-С.11; 11.-С.10].

Статистичні дані, зібрані Л. Жабко-Потаповичем з німецьких військових джерел, також підтверджують, що більшовицький терор не знищив євангельського руху в Україні. На 1942 р. кількість євангельських віруючих у зайнятих німцями частинах СРСР склала: Україна – 60 тис. чол., Білорусія – 1,5 тис. чол., Дон, Кубань, Північний Кавказ – 20 тис. чол. [12.-С.142].

Щодо частини Росії, яка знаходилась під окупацією німців, то, з точки зору Л. Жабко-Потаповича, "там євангельський рух був абсолютно вигаслим; тільки в деяких місцевостях наші і німецькі баптисти повідшукували літерально поодиноких віруючих... Тільки в самій Москві залишили більшовики церкву незнищеною, аби показувати її чужоземцям на доказ "вільності" в Росії" [12.-С.142].

Після закінчення військових дій багатьох п'ятидесятницьких лідерів було звинувачено у співпраці з німецькою владою. Але випадки, коли п'ятидесятники дійсно переходили на бік окупаційного режиму, були винятком. Активізація діяльності ще не означала підтримку фашистських гасел. Віруючі-протестанти, для яких головним за будь-яких умов залишається проповідь Євангелія, були за своєю суттю аполітичними.

Після звільнення території України від німецьких окупантів п'ятидесятники підтвердили своє лояльне ставлення до радянської влади та готовність допомагати їй в тилу, не дивлячись на жорсткі утиски у передвоєнні роки. 22 листопада 1943 р. відбулися загальні збори членів Дніпропетровської центральної церкви з участю управління Всеукраїнського союзу церков ХСВ у м. Дніпропетровську. На цих зборах було підтверджено рішення Всеукраїнського з'їзду 1926 р. про необхідність "нести державні повинності як громадської, так і військової служби". Крім цього, було прийнято рішення "Про проведення дня допомоги потерпілим та раненим бійцям Червоної армії". Ця допомога повинна була включати збір по всіх церквах добровільного пожертвування коштів, продуктів [4.-Ф.Р-6463.-Оп.2.-Спр.1.-Арк.4].

Готовність працювати задля перемоги над окупаційними військами виразили також і представники інших церковних об'єднань. Зі словом до віруючих УРСР звертаються керівники союзів євангельських християн, баптистів, старообрядські лідери, представники православних церков [2.-Ф.Р-1.-Оп.23.-Спр.369.-Арк.2-6] та інші. Керівництво радянської країни використовує цю ситуацію для підвищення духу патріотизму населення, і ставлення до релігії з боку уряду тимчасово стає більш лояльним. Перш за все, ці зміни стосувалися відносин між державою та Російською православною церквою, яка була могутньою і все ще впливовою, як і колись. Але в той же час зміни торкнулися й інших культів, які також поліпшили своє становище (було частково знято заборони щодо відправлення богослужінь, дозволено випуск літератури релігійного змісту, ліквідовано Спілку войовничих безвірників).

Таким чином, для протестантського сектантства воєнні роки були часом поновлення діяльності та легального існування: на окупованій території це відбувалося з дозволу німецької влади, на звільненій – санкціоновано радянським урядом. Після того, як територія України звільнилася від окупантів, офіційними радянськими органами було встановлено, що релігійні громади п'ятидесятників об'єднують до 20 тис. чоловік [2.-Ф.Р-1.-Оп.24.-Спр.4494.-Арк.262]. Частина з них, лояльно настроєних до влади, подала прохання зареєструвати їх релігійні об'єднання. Але в реєстрації їм було відмовлено [2.-Ф.Р-1.-Оп.24.-Спр.4494.-Арк.262; 6.-Ф.Р-4648.-Оп.2.-Спр.1.-Арк.7].

Проблеми активізації діяльності сектантів за воєнних років та підвищення рівня релігійності постійно з'являлися на сторінках наукової літератури. Так, на думку радянського дослідника сектантства Е. Філімонова, причини підвищення рівня сектантської релігійності в роки війни коренилися у психології людини, “у сектантських громадах шукали полегшення та утіхи ті, кого надломили випробування війни, хто був вибитий зі звичної життєвої колії”. Радянські науковці вважали, що кількісний ріст сектантських громад відбувся завдяки віруючим, які відійшли від православ'я, більшу частину з них складали літні жінки, домогосподарки, вдови, пенсіонери та самотні [13.-С.44].

Проте, як свідчить аналіз документальних джерел, активна діяльність релігійних культів під час війни показала, що радянська політика щодо знищення релігійних почуттів населення була невдалою. Збільшення чисельності сектантів за часів війни можна пояснити кількома причинами. По-перше, під час війни вийшли з підпілля сектантські громади, які у звітах радянських керівних органів вважалися скасованими. По-друге, складне становище в країні під час війни та у післявоєнний період дійсно викликало ріст релігійності, але цей процес торкнувся не лише літніх жінок, але й інших верств населення. Діяльність протестантських місіонерів мала широкі масштаби, які не можна обмежувати лише православними приходами, до того ж між останніми та сектантами традиційно склалися відносини “військового нейтралітету”. Тому до табору протестантських громад, перш за все, потрапили колишні невіруючі й ті, що вагалися (представники інших протестантських віровчень, незначна частина православних).

Терпиме ставлення держави до сектантів зберігається до кінця війни. Релігійним громадам, які в період німецької окупації зайняли не свої релігійні приміщення, був наданий термін для підшукування на правах оренди інших приміщень (постанова РНК СРСР від 1 грудня 1944 р. за №1643-486/с) [6.-Ф.Р-4648.-Оп.1.-Спр.11.-Арк.1]. Навіть служителів легалізованих культів (військовозобов'язані запасу, незалежно від віку й складу), які відправляють потреби культу в діючих молитовних будинках, постановою Комісії при РНК СРСР по звільненню й відстрочках від призову по мобілізації за №43/с від 26 лютого 1945 р. звільняли від призову по мобілізації. Такий дозвіл отримали пресвітери діючих громад євангельських християн і баптистів [4.-Ф.Р-6463.-Оп.1.-Спр.1.-Арк.5].

У той же час складна ситуація на “релігійному фронті” викликала занепокоєння вищих ешелонів влади. Контроль над релігійною сферою життя та врегулювання справ між державою та віруючими доручається конкретним установам. У 1943 р. була створена Рада у справах Російської православної церкви при РНК СРСР. За аналогією з цією Радою, 19 травня 1944 р. Рада Народних Комісарів приймає постанову про організацію Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР зі штатом уповноважених у республіках та на місцях. На Раду покладалося:

1. Попередній розгляд питань, які порушувалися духовними управліннями або керівниками релігійних об'єднань: вірмено-григоріанської, старовірської, католицької,

греко-католицької, лютеранської церков і мусульманського, іудейського, буддійського й сектантського віросповідання, і потребували вирішення урядом СРСР.

2. Розробка проектів законодавчих актів і постанов з питань цих релігійних культів, а також інструкцій та інших вказівок з їх використання і внесення їх на розгляд Раднаркому СРСР.

3. Спостереження за правильним і своєчасним впровадженням у життя по всій території СРСР законів і постанов уряду країни, які відносяться до релігійних культів

4. Пред'явлення Раднаркому СРСР висновків з питань цих релігійних культів.

5. Своєчасне інформування уряду СРСР про стан релігійних культів у країні, їх становище і діяльність на місцях.

6. Загальний облік церков, молитовних будівель, складання статистичних зведень за даними, які представлені Раді місцевими радянськими органами [6.-Ф.Р-4648.-Оп.2.-Спр.1.-Арк.3].

З часу організації Ради її головою було призначено К.А.Зайцева, пізніше (постановою РНК СРСР №673) змінив його І.В. Полянський [6.-Ф.Р-4648.-Оп.2.-Спр.1.-Арк.5] (виконував обов'язки голови Ради у 1944-1956 рр.). Під час війни Рада підтримувала загальну політику уряду та задовольнила багато прохань віруючих, пов'язаних з "релігійним відродженням". Загальна лінія керівників цієї Ради включала в себе мету централізації культів, завдяки цьому в майбутньому планувалося входити в контакт з релігійно-адміністративними центрами [14.-С.44].

Виходячи з цього становища, рішенням згори планується об'єднати споріднені протестантські культи в єдину церковну організацію, шляхом реєстрації вивести з підпілля значну частину нелегально діючих культів. Особлива увага була звернена на п'ятидесятників, які в цей час являли собою впливовий і кількісний рух у сектантському релігійному середовищі. Самі ж віруючі-п'ятидесятники, відчувши штучність цього союзу, з самого початку взяли курс на відмову від об'єднання.

У 1944 р. РНК СРСР було уточнено порядок відкриття молитовних будинків: державними органами приймалися клопотання віруючих релігійних об'єднань, що були підписані двадцятьма представниками культу. Враховуючи той факт, що в автономній реєстрації п'ятидесятникам було відмовлено, їх громади знов вимушені були піти в підпілля. 10 травня 1944 р. припинив своє існування Всеукраїнський Союз ХСВ [4.-Ф.Р-6463.-Оп.2.-Спр.1.-Арк.3].

У той же час та частина віруючих, що входила до табору "переміщених осіб" і яка перебувала на території Німеччини, Італії та Австрії, згідно з директивою Трумена, мала переважне право на еміграційні візи для виїзду в США [8.-С.47]. Деякі п'ятидесятники скористалися цим правом. В Європі було створено кілька організацій, які виконували еміграційні функції та підтримували зв'язки між протестантами, це, перш за все, Слов'янський Євангельський Союз (Німеччина), Товариство "Світло на Сході" (м. Штутгарт), Слов'янська місія (Швеція). Крім цього, "репатріаційну місію" виконували Асамблея Бога та Союз божих зібрань [8.-С.49-50].

Тих п'ятидесятників, що повернулися на батьківщину з місць ув'язнень, і тих, що відкрито розповсюджували Слово Боже під час окупації, очікувала сувора доля. Державою не була врахована лояльність віруючих, і останні знов відчули на собі жорстокість режиму. Частину з них було звинувачено у відмові від трудової мобілізації [4.-Ф.Р-6463.-Оп.1.-Спр.2.-Арк.39], співпраці з окупаційною владою [4.-Ф.Р-6463.-Оп.1.-Спр.1.-Арк.10]; багатьох лідерів засуджено (за відмову під час військових дій брати в руки зброю були засуджені військовим трибуналом п'ятидесятники А.А. Мельник на 7 років ВТТ, Ф.А. Якимчук на 10 років ВТТ, А.С. Кравченко на 10 років ВТТ та інші). За підрахунками органів радянської влади, п'ятидесятники "дали найбільший відсоток тих,

що відмовилися від служби в Червоній Армії” [4.-Ф.Р-6463.-Оп.1.-Спр.1.-Арк.10]. Гучні судові процеси над “зрадниками Вітчизни” зробили свою справу: ще тривалий час у пресі та атеїстичній літературі, згадуючи п’ятидесятників як бузувірську й антирадянську секту, автори вказували на “профашистські настрої” сектантів [15.-С.19-26; 16.-С.70; 17.-С.24-27; 18.-С.58].

Таким чином, як свідчить аналіз, у період війни радянські керівні органи роблять спробу підняти патріотичний дух населення за допомогою релігійних установ. Тому в цей час певна кількість релігійних громад отримує дозвіл уряду на легальне існування. Поширенню релігійних настроїв в Україні сприяла і діяльність окупаційної влади, яка використовувала антирелігійну політику радянського уряду у своїх цілях. На завершальному етапі війни ситуація в релігійній сфері знову змінюється: церква, як опора державних органів, стає непотрібною, а тому уряд шукає нові методи боротьби з “релігійним дурманом”. Вже наприкінці 40-х років у країні набирають силу репресивні заходи за апробованим сценарієм 30-х років. Розпочалась робота з п’ятидесятницькими групами по виведенню їх з підпілля, спроба поставити їх під контроль та звести до мінімуму їх вплив на віруючу частину населення.

### Джерела та література

1. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941 – 1944 рр.). – Полтава, 1997.
2. Центральний державний архів громадських об’єднань України.
3. Терещенко Ю.І. Антисупільні повчання і діяльність п’ятидесятників. – К., 1975.
4. Державний архів Дніпропетровської області.
5. Мамонтов Я.Д. Релігійна секта п’ятидесятників. Дніпропетровськ, 1959.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
7. Солдатенко В.Е. Пятидесятники. – Донецьк, 1972.
8. Мельник В.І. Всупереч істині. – Львів, 1987.
9. Ефимов И. Современное харизматическое движение сектантства (исторический очерк, критический разбор вероучения, положение в настоящее время). – М., 1995.
10. Москвитин И.А. Во что они верят. – Симферополь, 1971.
11. Граждан В.Д. Вероучение и мораль пятидесятников. – М., 1989.
12. Жабко-Потапович Л. Христове світло в Україні. – Вінніпег; Честер, 1952.
13. Филимонов Э.Г. Христианское сектантство и проблемы атеистической работы. – К., 1981.
14. Одинцов М. Религиозные организации в годы Великой Отечественной войны (1943-45) // Отечественные архивы. – 1995. – №3.
15. Кому это выгодно / Сост. Н.А. Забережьев. – К., 1980.
16. Москаленко В.А., Артамошин Ю.Н. Правда о христианских сектах. – М., 1963.
17. Романов А. Духовный скит предателя // Наука и религия. – 1963. – №2.
18. Мячин Ф.Н. Мой разрыв с сектантами-трясунами (Рассказ бывшего проповедника). – Владивосток, 1958.

### SUMMARY

The Soviet Government policy on the liberated territory and German policy on the occupied territory during the years of World War II promoted the recommencement of the Pentecostal activity in Ukraine. At that time representatives of almost all Pentecostal directions came out of underground and widen their mission work. Legality of their existence strengthened Pentecostal societies and increased them in their numbers.